

Mi a hőfényképezés (termográfia)?

A testek felületéről kibocsátott infravörös sugárzás láthatóvá tétele.

A tárgyról érkező hőszugárzást folyékony nitrogénnel hűtött indium-antimonid kristály villamos jellé alakítja, melyet televíziós képernyőn láthatóvá lehet tenni.

A vizsgált tárgyak felületi hőmérséklete -30 tól 200 °C között változhat.

A külső hőmérséklet elemzésével a berendezésben lejátszódó, hőmérséklettel összefüggő folyamatokat, vagy a berendezés állapotát (pl. hőszigetelés kopása, sérülése) lehet követni. Tehát a hőfényképezés egy jelentős diagnosztikai eljárás berendezések, gépkatrészek működésközbeni ellenőrzésére.

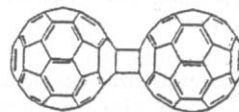
(Magyar Kémikusok Lapja 1998/12)

Mi a mechanokémia?

Szilárd anyagoknak mechanikai erők hatására megvalósuló kémiai átalakulása. A szilárd anyagok ellentétben a folyadékokkal és gázokkal, képesek a nyírófeszültségek elviselésére. A nyírás megváltoztatja a molekula, vagy a szilárd anyag szimmetriáját. (pl. a nyírott gömb elipszoiddá válik). A szimmetria felbomlása destabilizálja a kötés elektronszerkezetét, s a szilárd anyagot hajlamossá teszi kémiai változásra.

A nyíró hatásra a kémiai kötések amikor torzulnak a legmagasabban töltött molekulapályák energiája megnő, míg a legalacsonyabb be nem töltött molekulapálya energiája csökken. Így a szintek közti távolság, amely a kötés stabilitását határozza meg, csökken. Ha a nyírófeszültség elég nagy, hogy a két szintközi rés „bezáródjék”, a kötés elektronjai szabadon tudnak mozogni úgy, hogy az átalakulás „atermikusan” menjen végbe.

A mechanikai aktiválás lehetőségét a fullerének kémiájában is sikeresen kipróbálták. Így sikerült szintetizálni a C_{120} súlyozó alakú molekulát C_{60} -nak és KCN-nak golyós örlőmalomban való kölcsönhatásakor. Más, klasszikus kémiai módszerrel eddig nem sikerült előállítani.

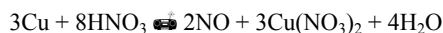
(Magyar Kémikusok Lapja 1999/2)

Mi mindenre képes egy kicsi molekula?

A nitrogén-monoxid a természetben villámláskor keletkezik a légköri nitrogén és oxigénből, de a környezetében levő oxigénnel rögtön tovább alakul a sokkal állandóbb nitrogén-dioxidá:

Laboratóriumban közepes töménységű salétromsav-oldat és réz kölcsönhatásakor állítható elő:

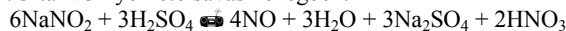

Teljes átalakulás érhető el higanynak salétromsav és tömény kénsavval való reakciójakor:

Ezt a reakciót a nitrátok mennyiségi meghatározására is használták a reakció során fejlődő NO térfogatának mérésével.

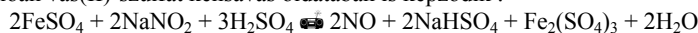
Nitritekből is tiszta NO nyerhető savas közegben:

Különös tisztaságú NO nyerhető, ha az előző reakciót K jelenlétében végzik, ahogy azt analitikai célokra először Winkler Lajos alkalmazta:

Hasonlóan vas(II)-szulfát kénsavas oldatában is képződik :

A NO színtelen gáz. Alacsony hőmérsékleten cseppfolyósítható. Folyékony állapotban kék (fp.: -151,8 °C), megfagyva színtelen (op.: -163,7 °C). Oldékonysága vízben kicsi: $2 \cdot 10^{-3}$ mol/dm³

Nagyon reakcióképes anyag, ez szerkezetével magyarázható. A nitrogén-monoxid molekula egy párosítatlan elektronnal rendelkezik, ezért gyökként viselkedik:

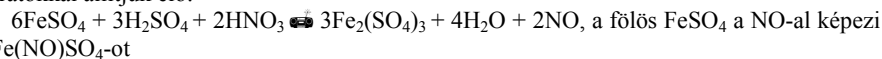
Ezt a tényt mágneses mérésekkel is igazolták. A NO paramágneses anyag.

Nagy reakciókészsége nem csak oxigénnel szemben nyilvánul meg. Elemi halogénnel nitrozil származékokat (NOCl, NOBr) képez. A szén, foszfor, magnézium, elégnék NO-ban, elvonva belőle az oxigént. A kén már nem képes erre a reakcióra. Kén-dioxiddal dinitrogén-oxiddá, krómsókkal semleges közegben ammóniává redukálható.

A NO nitrozo származékot képez FeSO₄ oldattal is. Ezen reakció alapján a FeSO₄ oldat, vagy FeSO₄-oldattal átitatott vatta tampon felhasználható a nem kívánatos NO gőzök megkötésére, vagy éppen tárolására. Hevítve a nitrozoferro-szulfát felbomlik:

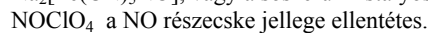
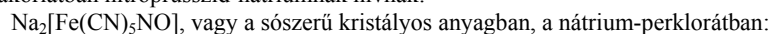

Amennyiben a FeNOSO₄-ot a vassóból tömény kénsavas közegben salétromsavval, vagy nitrátokkal állítjuk elő:

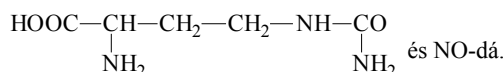
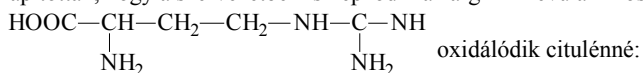

Ez a reakció felhasználható a nitrát-ion kimutatására. (Kb. $3 \cdot 10^{-6}$ mol NO₃⁻/dm³ kimutatható)

A NO nem csak semleges ligandumként, hanem negatív töltésű és pozitív töltésű komponensként is szerepelhet. Így az analitikai kémiában a szulfít- és szulfid-ionok specifikus reagenseként használt nátrium-[pentaciáno-nitrozil-ferrat]-ban, amit a gyakorlatban nitroprusszid-nátriumnak hívnak:

A nagyon reakcióképes, önállóan lényegében csak pár másodpercig létező NO kis molekulát az élő szervezetben is azonosították. Hatásmechanizmusának tisztázásáért 1998-ban orvosi Nobel-díjat kapott Robert Furchgott, Louis Ignart és Ferid Murad. Kimutatták, hogy képes a sejtthártyákon átdiffundálni, s a sejt belsejében „dolgozik”, jelátvivőként működik. Megállapították, hogy a szervezetben is képződik az arginin nevű aminosavból:

Ezt a reakciót a nitrogén-oxid-szintáz enzim katalitikus hatása biztosítja. Ezzel a hatással rendelkező anyagot háromféle sejtben is kimutatták: endotéli-, ideg- és falósejtéből. Ezeket az enzimeket sikerült kimutatni a vesecsatornák falának sejtjeiben, az agyi piramis sejtekben, légutak hámsajtjeiben, minden gyulladásos reakcióra képes sejtben.

A különböző típusú sejtekben képződő enzimeknek kb. 50-55%-ban azonos a felépítése, aminosavsorrendjüket különböző gén kódolja.

A NO-nak a szervezetben kifejtett hatása e háromféle enzim hatására nagyon sokrétű: ernyeszti a simaizmot, tágítja a vérereket, így csökkenti a vérnyomást, gátolja a vérrögképződést, szerepe van az idegrendszer bizonyos részeinek működésében, gátolja a kórokozók és ráksejtek szaporodását. Tisztázták, hogy a szervezetben a szállítását a vérkeringés biztosítja. A vörösvérsejtek hemoglobinjának szulfhidril csoportjaihoz kötődve

nitrozotiol formában az érpálya bármelyik részére eljut. Miután az oxihemoglobin oxigénleadása megtörténik a nitrozotiol is bomlik, s a felszabaduló NO fejt ki értágító hatását. Amennyiben nagy mennyiségű NO kerül vérbe, vérkeringési sokkot okozhat. Ez történik amikor baktériumos fertőzéskor nagy mennyiségű NO képződik a szervezetben.

Az orvostudomány és gyógyszerkémia hivatása, hogy a már tisztázott hatásmechanizmusokat úgy tudják irányítani, hogy a vegyszerek által eddig főleg káros hatásairól ismert kis molekula az életminőség javításának egyik jelentős eszkizévé váljék.

Felhasznált irodalom:

Náray-Szabó István: Szervetlen kémia, Akadémia Kiadó Bp. 1986

Pécsi Tibor-Élet és Tudomány 1998/45

Dr. Máthé Enikő

Firkácska

Alfa fizikusok versenye

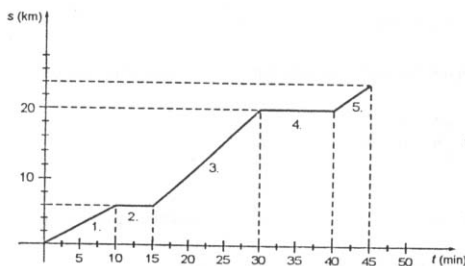
VII. osztály, V. forduló,

1. Egy motorkerékpáros mozgását az alábbi grafikon segítségével jellemezhetjük.

a). Mekkora volt az egész útra vonatkozóan az átlagsebesség?

b). Az indulástól számítva mikor kellett megállnia, s mennyi idő alatt javította ki a hibát?

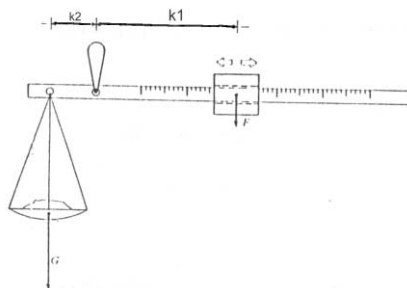
c). Mekkora volt az átlagsebessége a két megállás között?

2. Rendezd növekvő sorrendbe (Pa alapegységben dolgozva)

105 kPa 2 atm 750 torr 1040 hPa 100 kN/m² 20 N/cm²

3. Az ábra egy egyenlőtlen karú piaci gyorsmérleg szerkezetét mutatja. Magyarázd meg az eszköz működési elvét! (3 pont)

4. Mekkora erőt lehet egy csípőfogóval kifejezni, ha az élek 2 cm-re vannak a forgásponttól és 100 N nagyságú erő hat a 18 cm hosszú nyél végén? (3 pont)